
ГОНЧАРЕНКО М.С.,
доктор біологічних наук,
професор, завідувач
кафедри валеології,
Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна,
м. Харків, Україна

РОЛЬ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ГАРМОНІЗАЦІЇ ВІДНОСИН СИСТЕМИ «ЛЮДИНА - ПРИРОДА»

Работа освещает пути преобразования научно-образовательной системы современного общества в процессе гармонизации отношений системы «человек – природа». В связи с тем, что в конце XX века из-за несбалансированности мощного энергетического базиса хозяйственного природопотребления, уровнем прогноза негативных последствий хозяйственной деятельности и качеством управления будущим, человечество вошло в первую фазу глобальной экологической катастрофы. В отношениях человечества и природы возникла дисгармония, что стала угрозой человечеству в дальнейшем существовании. В статье отмечается, что назрела необходимость определения путей, которые будут способствовать решению этих проблем. Значительная роль в гармонизации отношений системы «человек – природа» принадлежит реорганизации системы образования, что способствует формированию нового мировоззрения человечества.

Ключевые слова: человек, природа, экологическая катастрофа, ноосферное образование, самореализация, духовность.

Робота висвітлює шляхи перетворення науково-освітньої системи сучасного суспільства в процесі гармонізації відносин системи «людина – природа». У зв'язку з тим, що в кінці XX століття через незбалансованість потужного енергетичного базису господарського природоспоживання, рівнем прогнозу негативних наслідків від господарської діяльності і якістю управління майбутнім, людство увійшло в першу фазу глобальної екологічної катастрофи. У відносинах людства і природи виникла дисгармонія, що стала загрозою людству у подальшому існуванню. У статті наголошується на те, що назріла потреба визначення шляхів, які сприятимуть вирішенню цих проблем. Значна роль

© ГОНЧАРЕНКО М.С., 2017

у гармонізації відносин системи «людина – природа» належить реорганізації системи освіти, що сприятиме формуванню нового світогляду людства.

Ключові слова: людина, природа, екологічна катастрофа, ноосферна освіта, самореалізація, духовність.

The work highlights the ways of transforming the scientific and educational system of modern society into the process of harmonizing the relations of the «man-nature» system. Due to the fact that at the end of XX century owing to the imbalance of a powerful energy basis of the economic use of nature, the level of forecast negative consequences from economic activity and quality management of the future, humanity has entered the first phase of global ecological disaster. A disharmony has arisen in the relationship of humanity and nature, which has become a threat to the future existence of humanity. The article emphasizes the fact that there is a need to identify ways to solve these problems. Significant role in harmonizing the relations of the system «man - nature» belongs to the reorganization of the education system, which will contribute to the formation of a new outlook of mankind.

Key words: human, nature, environmental disaster, noospheric education, self-realization, spirituality.

Становлення та розвиток сучасного науково-освітнього простору базується на суспільному інтелекті, який являє собою єдність суспільної свідомості і суспільного знання, єдність науки і культури, що спрямовані на забезпечення управління майбутнім. Провідними функціями суспільного інтелекту є цілепокладання, планування, проектування, прогнозування, програмування, нормотворчість, законотворчість на рівні «суспільства-держави» та його підсистем.

Головним механізмом відтворення якості суспільного інтелекту стають освіта і наука. На рубежі XX і XXI століть відбувається освітня інформаційна революція, що знаменує собою зміну освітніх формацій, перехід до формації освітнього простору [4].

У вирішенні цих питань істотне

значення відводиться перетворенню системи освіти. Вимоги до якості суспільного інтелекту посилюються в умовах зростання напруженості між суспільством і природою у соціоприродних системах [1]. Подолання фундаментальних протиріч суспільного інтелекту і особливо в системі відносин «людина – природа» визначає збагачення змісту самого ноосферного імперативу. Агресивна, керована функціоналом прибутку і приватною формою привласнення, система природокористування посилює агресивність «екологічної відповіді» з боку Біосфери і планети Земля як суперорганізмів.

Н.Н. Мойсеев, розмірковуючи про майбутнє «епохи ноосфери», підкреслював, що «людство підійшло до порогу, за яким потрібні і нова моральність, і нові знання, новий менталітет,

нова система цінностей. Хто їх буде створювати, від того, як наступні покоління зможуть засвоїти цю тривогу за майбутнє, зрозуміти і реалізувати власну відповідальність, і залежить це майбутнє. Ось чому вчитель – той, хто передає естафету знань, культури, особливо у «хвилини фатальні», перетворюється в центральну фігуру суспільства» [1].

Становлення ноосферної людини вимагає становлення ноосферної освіти в ХХІ сторіччі як умови порятунку людства від екологічної загибелі через підйом якості людини, її розуму, свідомості, здоров'я, духовно-моральних підстав [2, 3]. Ноосферна освіта немислима без ноосферної культури, ноосферної науки, ноосферної системи духовності і моральності, ноосферної людини. Вони утворюють єдність. І ця єдність і є та «система Вчителя», про яку згадував Н.Н. Мойсеев, і є ноосферною освітою в його всеосяжному сенсі.

Наука більшою мірою репрезентує лівопівкулеву частину суспільного інтелекту, вона забезпечує моделювання, раціональні форми прогнозування і планування, створює громадський банк раціонального знання. Якщо науку і освіту віднести до культури у її розширеному розумінні, то тоді культура стає формою організації суспільного інтелекту. Ядром культури суспільства є система цінностей, сформованих історично, яка постає як ціннісний геном суспільства, усіх народів, його складових.

В даному контексті можна говорити про аксіологічні засади науково-освітнього простору, які не можуть бути спроектовані відразу, не можуть бути створені проєктивно, в результаті якихось поглядів «реформаторів», а формуються еволюційно і визначають «ціннісний імунітет» суспільства [5].

Якість вищої освіти – це основа інноваційного прориву, національної безпеки і здоров'я в ХХІ столітті. Якість вищої освіти – це більше, ніж якість освітнього та виховного процесу. Якість компетенції випускників ВНЗ, – це якість і освітньої інфраструктури країни, і якість освітнього простору, і якість самої нормативно-правової системи освіти. Вона лежить в основі інноваційного прориву України, її модернізації, в основі її національної безпеки. «Виходом» вищої школи є не освітня послуга, тестована ринком, а якість людини, професіоналізм і моральність якої, її цінності і світогляд, тестуються розвитком суспільства, людства в гармонії з Природою Землі.

Весь корпус наукових знань може бути представлений п'ятьма основними метаблоками знань: природознавством, суспільствознавством, людинознавством, технознанням і метазнанням [1, 3].

За тисячоліття письмовій історії людська цивілізація пройшла свій розвиток. Історична або соціальна людина відокремлювалася від Природи, стала виходити з принципу, що Природа – це комора ресурсів, яка їй дана для життя. Господарство людини у світі розвивалося на основі природопідкорючої філософії.

«Ноосфера майбутнього» – це керована соціоприродна еволюція на базі громадського інтелекту та освітнього простору – єдина модель сталого розвитку в ХХІ столітті. Настала епоха великого еволюційного перелому, що вимагає відновлення гармонії як закону цілісності «Земля – Біосфера – Людство», в процес якої людство повинно внести свій «розум» і свою «волю». Майбутня «гармонійна цивілізація» людства покликана розкрити ноосферну творчість людини, покликана допомогти їй усвідомити себе як

«Розуму для Біосфери, Землі, Космосу», проявити ту Любов з великої літери, яку чекає від неї Космос. Воістину «Краса – врятує світ!» [6, 3].

Визначальним показником людства майбутнього, яке розкриває ноосферну творчість людини, є її здоров'я. В основі глобального здоров'я людства, як і в основі здоров'я окремої людини, популяційного здоров'я та здоров'я націй країн світу, лежить Закон Гармонії, як будь-якої здорової цілісності. Все – освіта, культура, творчість, спілкування, інформаційне та духовне простору буття людини і народів утворюють єдність, і ця єдність вимірюється здоров'ям. У здоров'ї проявляється все – духовно-моральна система, цінності, думки, з якими людина виходить до світу, до інших людей, мистецтво, музика, мова, якою ми користуємося. «Культурою здоров'я» є «культура творчості і свідомості», яка одночасно є і «культурою краси і гармонії», і «культура радості і щастя».

Настала епоха великого еволюційного перелому і ноосферна прориву, в тому числі і ноосферна прориву до глобального або планетарного здоров'я людства.

Реформування системи освіти висуває нові вимоги до підготовки майбутніх фахівців освіти в ХХІ столітті. Сучасний соціально-економічний, науково-технічний і культурний розвиток суспільства поставив перед вищою школою завдання сформувати не тільки справжнього професіонала, який володіє глибокими професійними знаннями, а й високодуховну особистість.

Значна роль у вирішенні духовного становлення людини залежить від самореалізації як умови духовного розвитку особистості майбутнього фахівця. Проблема самореалізації є предметом міждисциплінарного до-

слідження і розглядається фахівцями різних галузей – філософії, соціології, психології та педагогіки. Самореалізація розглядається поряд з поняттями «самореалізація», «самоорганізація», «самоствердження», «саморегуляція» і «самовдосконалення» (А. Деркач, В. Зазикін, І. Корнілова, Н. Кузьміна, В. Маркін, Л. Рибалко, Е. Сайко, І. Семенов та ін.). Вчені вважають, що для людини важливі не тільки процеси самореалізації, а й їх спрямованість.

У класичній педагогіці проблеми самореалізації особливу увагу приділяли А. Дистервег, І. Песталоцці, М. Пирогов, В. Сухомлинський, К. Ушинській і ін. Слід зазначити, що в самопізнанні, самоствердженні та творчій активності людини проявляється не тільки прагнення до її самореалізації, але і духовна сутність одночасно [3, 5, 8]. І. Бех зазначає, що самореалізація як особистісне утворення є центральною характеристикою людини, рівнем її розвитку, на якому практично самовдосконалюється її «Я». Спираючись на вчення А. Маслоу, А. Торшевська стверджує, що однією з найважливіших сторін самореалізації і самоактуалізації особистості є саме проблема духовності.

Метою даної роботи було дослідження духовної самореалізації особистості майбутніх фахівців. Тестування проводили серед студентів-валеологів Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Дослідження проводилися за методами: «Рівень духовної самореалізації людини» М. Удовенко і «Саморозкриття» С. Джуард. Результати показали, що суб'єктивна оцінка рівня духовної самореалізації особистості студентів-валеологів з першого по п'ятий курс росте. Якщо на першому курсі 8% студентів мають низький рівень, а 92% – середній рівень самореалізації, то на

другому курсі немає студентів з низьким показником, 80% мають середній рівень і 20% – високий рівень самореалізації. На третьому курсі зростає рівень показників самореалізації – середній рівень мають 71% студентів і високий – 29%, на четвертому курсі – 75% і 35% відповідно. Для студентів п'ятого курсу високий рівень процесу самореалізації становить 42% [7].

Більш детальне дослідження результатів даного тесту показало, що в досліджуваних сферах життєдіяльності студенти мають різні суб'єктивні оцінки процесу самореалізації. Для формування духовного світу особистості важливим є самопізнання, самореалізація, усвідомлення своїх почуттів, співвідношення себе з вимогами суспільства, професії, віри, сім'ї, самоствердження і самовираження.

Таким чином, спираючись на теоретичні філософські, аксіологічні, психолого-педагогічні наукові підходи та проведені практичні дослідження, самореалізацію майбутніх фахівців можна визначити як процес гармонійного розвитку особистості в поєднанні з надбанням професійно-практичного та духовного досвіду, а також розкриття і здійснення власного потенціалу, який постійно розвивається, що сприяє реалізації індивідуальності за допомогою власних зусиль майбутніх фахівців.

Шляхи формування духовного здоров'я включають: духовне очищення; забезпечення мінімальної кількості негативних емоцій; не вчинення поганих вчинків; придбання навичок позитивного мислення, чистоти помислів; знання десяти заповідей і життя за ними; стеження за суттю слів; позбавлення шкідливих звичок, попередження лихослів'я; поєднання гімнастики для тіла з гімнастикою для душі, яку необхідно тренувати зверненням до

брих справ і осмисленням своїх учинків і дій.

Розвиток духовного здоров'я характеризують такі якості і здатності людини: здатність до духовного спілкування і взаємодії; гуманістична спрямованість на гармонійний розвиток і самовдосконалення; розвиток рис характеру цілеспрямованої, творчої розвиненої, високоморальної людини; розвиток самосвідомості високодуховної людини; розвиток відповідального ставлення до власного організму.

Розвивати ці якості і здатності духовного здоров'я повинна наша система освіти, реалізуючи гуманістичне перетворення навчання, виховання й освіти. Як було раніше зазначено, в Державному стандарті освіти України ці питання покликані висвітлювати такі курси, як «Основи здоров'я», «Фізична культура і фізична реабілітація», «Репродуктивне здоров'я», «Валеологія» та інші, що в цілому є розгалуженнями валеології. Результатом валеологічного виховання і навчання має стати формування знань про теоретичні і практичні питання здоров'я, усвідомленість і одухотвореність індивідуальної програми життєдіяльності, яка виражається в: умінні визначити місце здоров'я і духовних цінностей у системі життєвих цінностей; здатності нести відповідальність за своє здоров'я; здатності усвідомити себе особистістю, адекватною своїй біологічній статі, віку, індивідуальних особливостей; умінні вибирати; формуванні умінь адекватного самоаналізу і самоконтролю; умінні планування і прогнозування; умінні правильно поставити мету і виділити «сходінки» особистісного зростання; умінні виділяти головне, швидко приймати адекватні рішення, котрі матимуть вплив на ефективність життя людини; формуванні почуття особистої значущості в сім'ї, на роботі,

серед друзів; вмінні володіти технологіями позитивного мислення; вмінні володіти технологіями культури емоцій [8].

В цілому валеологічне виховання повинно сформувавши в учнів: здатність до збереження свого здоров'я в напружених умовах навчального процесу; почуття відповідальності за своє здоров'я; почуття радості буття і цінності життя; стійку мотивацію до ЗСЖ; прагнення до створення і реалізації

індивідуальної програми життєдіяльності; уміння регулювати свій режим праці і відпочинку; зберігати дієздатність, емоційну витримку; культуру емоцій; уміння зміцнювати силу духу; знання, виконання законів духовного розвитку; дотримання закону ієрархії розвитку людського організму і життя на Землі; культуру й ієрархію життєвих цінностей; культуру позитивного мислення [1, 4].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гончаренко М. С. Валеологические аспекты духовности / М.С. Гончаренко. – *Palmarium Academic Publishing*, 2016. Germany. – 335 с.
2. Педагогіка народів світу : Історія і сучасність. – М. : Педагогічне товариство Росії, 2001.
3. Гончаренко М. С. Научные основы современного мировоззрения. Валеологический аспект : [учеб.-метод. пособ.] / М. С. Гончаренко. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. – 256 с.
4. Осипов А.О. Онтологія духовності : Монографія : у 2-х книгах / А.О. Осипов. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – Кн. II. – 232 с.
5. Гегель Г.В. Энциклопедия философских наук. Т. 3. Философия духа / Пер. Б.А. Фохта, отв. ред. Е.П. Ситковский. – М. : Мысль, 1977. – 471 с.
6. Акімов А.Є. Наука про енергетичну суті світогляду. Фізичні моделі світу / А.Є. Акімов // Сходинки майбутнього синтезу. Сучасний стан культури і проблеми духовно-етичного виховання людини : мат. між. общ.-практ. конф. – Мінськ : ІП «Лотаць», 1998. – С. 30–47.
7. Гончаренко М.С. Волновые процессы. Природа. Человек. Здоровье / М.С. Гончаренко. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2012. – 327 с.
8. Гончаренко М. С. Валеологическая культура мышления : [учеб.-метод. пособ.] / М.С. Гончаренко, Т.А. Ванакова, Т.М. Куїдина. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2016. – 300 с.

TRANSLITERATION OF REFERENCES:

1. Goncharenko M. S. Valeologicheskie aspekty duhovnosti / M. S. Goncharenko. – *Palmarium Academic Publishing*, 2016. Germany. – 335 s.
2. Pedagogika narodiv svltu : Istorlya I suchasnlst. – M. : Pedagogichne tovaristvo RoslYi, 2001.
3. Goncharenko M. S. Nauchnyie osnovyi sovremennogo mirovozzreniya. Valeologicheskiy aspekt : [ucheb.-metod. posob.] / M. S. Goncharenko. – H. : HNU im. V. N. Karazina, 2012. – 256 s.

4. Osipov A. O. *Ontologiya duhovnosti* : Monografiya : u 2-h knigah / A. O. Osipov. – MikolaYiv : Vid-vo MDGU Im. Petra Mogili, 2008. – Kn. II. – 232 s.
5. Gegel G. V. *Entsiklopediya filosofskih nauk. T. 3. Filosofiya duha* / Per. B. A. Fohta, otv. red. E. P. Sitkovskiy. – M. : Myisl, 1977. – 471 s.
6. AkImov A. E. *Nauka pro energetichnu sutl svItoglyadu. FlzichnI modell svItu* / A. E. AkImov // *Shodinki maybutnogo sintezu. Suchasniy stan kulturi I problemi duhovno-etichnogo vihovannya lyudini : mat. mezhd. obsch.-prakt. konf.* – Mlnsk : IP «Lotats», 1998. – S. 30–47.
7. Goncharenko M. S. *Volnovyye protsessyi. Priroda. Chelovek. Zdorove* / M. S. Goncharenko. – X. : HNU im. V.N. Karazina, 2012. – 327 s.
8. Goncharenko M. S. *Valeologicheskaya kultura myishleniya : [ucheb.-metod. posob.]* / M. S. Goncharenko, T. A. Vanakova, T. M. Kuydina. – H. : HNU im. V.N. Karazina, 2016. – 300 s.

Goncharenko M. S.

Sc.D., Professor, Head of Valeology Department, V.N. Karazin Kharkiv National University Kharkov, Ukraine

E-mail: valeolog@univer.kharkov.ua

THE ROLE OF EDUCATION IN THE PROCESS OF HARMONIZATION OF RELATIONS OF THE SYSTEM «MAN – NATURE»